

Noorte osalus

Siit saad lugeda, mida tähendab noorte osalus ja kuidas see väljendub noorteprojektides. Lisaks leiad mõtteainest eakohasuse ja motivatsiooni kohta.

Autor: Kristi Jüristo

Tellijä: Haridus- ja Noorteamet

Tallinn 2021

erasmus+ ja
euroopa solidaarsus-
korpuse agenduur

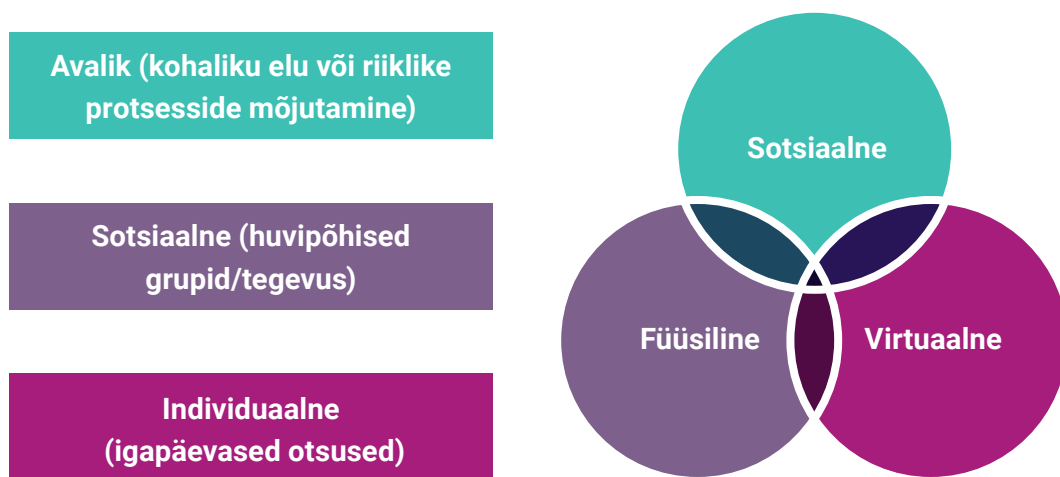
HARIDUS- JA NOORTEAMET

Erasmus+

NOORTE OSALUS tähendab õigust, võimalusi, sihtgrupile sobilikke väljundeid ja toetavat keskkonda (sh vajalike pädevuste arendamist), et noor saaks mõjutada teda puudutavaid otsuseid ja olla osaline ühise ning parema ühiskonna loomisel (*Revised European Charter on the participation of young people in local and regional life, 2003*). Osalus hõlmab endas rohkem kui vaid enda arvamuse avaldamist konkreetses küsimuses ehk n-ö hääle andmist või esindusdemokraatia harjutusväljakut, nt osaluskogus panustamist.

Osalust võib vaadelda ja toetada erinevatel **tasanditel**: avalik – sotsiaalne – individuaalne. Samas tuleb arvestada, et osalus leiab aset ka erinevates **keskkondades**.

Osalus on mõtteviisi ja tegevuslik keskkond, mis võimaldab noorel olla enda elu disainer, insener ja ehitaja ning seda juba praegu, mitte tulevikus või teatud vanusesse jõudes. Suhestudes ümbritseva keskkonnaga, tehes selles erinevatel tasanditel, rühmades ja rollides teadlikke valikuid, on noor seotud ja panustab osalusprotsessidesse, mõjutades läbi enda valikute seda sama keskkonda.

Mõttekoht

Kas ja kuidas noor ise teadvustab oma rolli ja viise ühiskonna mõjutamiseks? Sarnaselt võib küsida, kuhu noored paigutavad oma projektikogemuse: kas see on pigem huvipõhine tegevus või on selles ka avalike protsesside mõjutamise võimalusi? Mida peaks projektis arendama, et see hõlmaks kõiki tasandeid?

Noorte osaluse kirjeldamiseks, analüüsimiseks ja hindamiseks on mitmeid erinevaid **mudeleid**, millest mõnega saab tutvuda järgnevatel lehekülgedel. Kuigi mudeleid ei tasu võtta kui tõde, millest lähtuda, võivad nad aidata mõista ja selgitada reaalsust. Järgnevaid näidiseid saab kasutada noorte kaasamise ja osaluse teema iseseisvaks mõtestamiseks, aga ka käsitledes selle väljendumist projektides või analüüsidest koos noorte ja noorsootöötajatega osalusvõimalusi.

Neli kriitilist aspekti, läbi mille saab noorte osalust käsitleda, on **ruum, hääl, kuulajad ja mõju**. Hinnates noorte osalust nii ühiskondlikul tasandil kui noorteprojektides, tasub enda (ja ka noorte) käest küsida:

- Millises „ruumis“ noored tegutsevad, kellele kuulub selles ruumis otsustusõigus?
- Kas noortele endile ja millises mahus, mille osas?
- Kuidas noored enda „häält“ kasutada saavad – kuidas see tekib, läbi milliste vahendite saavad nad enda püüdlusi mõista ja väljendada?
- Kelle keelekasutus on domineeriv?
- Kes kuulab noorte häält?
- Kelleni see jõuab ja millisel kujul?
- Milline on hääle mõju ning milles see väljendub, kuidas on mõju nähtav?

Allikas: (Lundy, 2007; Corney jt, 2020)

Sarnased kriitilised küsimused võivad olla ka nõustamisprotsessi aluseks, et hinnata enda tegevust – kuidas saan nõustajana suurendada noorte „hääle“ ulatust?

Osaluse toetamiseks peab looma noorte jaoks sobilikud **tegevusväljundid**, mis lähtuvad nii nende **arengulistest vajadustest** kui **igapäevasest reaalsusest**, arvestades muuhulgas keskkondadega, kus noor viibib ning teemadega, mis tema jaoks olulised on. Noorte osalus on (õppimis)protsess, milles on oluline, et alguspunkt kogemuste saamiseks ja nendest õppimiseks oleks noore võimed ja valmisolek, mitte täiskasvanute ootused selle kohta, mida noor enne otsustamisõiguse saamist oskama peab. (UNICEF, 2001; Jennings jt, 2006) Eakohasusest ja vanuselistest arenguetappidest saab lugeda lisa edaspidi.

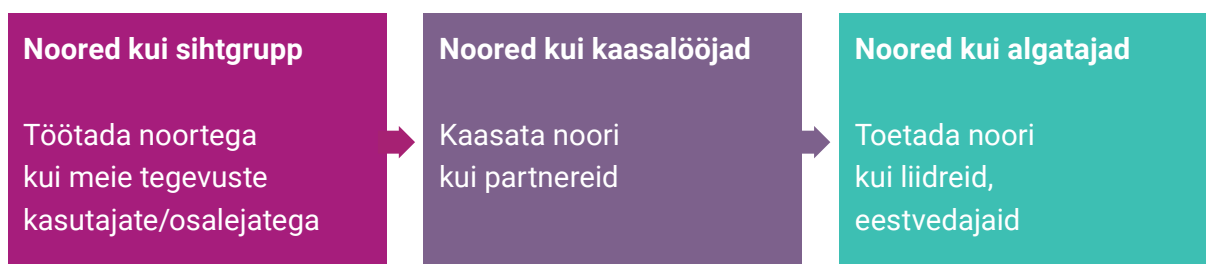
KAASAMINE kui võimaluste loomine, et toetada noorte valmisolekut tegutseda, võtta vastutust ja pühenduda, ei saa olla ühekordne tegevus või algatus. Kaasamise teekond algab informeerimisega, mille käigus otsustajad/täiskasvanud jagavad infot sihtgrupile ja konsulteerimisega, mille jooksul kogutakse tagasisidet ja ettepanekuid enda ideedele. Samas ei tohiks kaasamine sellega piirduda, kuna mõlemas tegevuses on noorel pigem passiivne roll. Järgnev mudel annab ülevaate kaasamisprotsessist, mida võib vaadelda universaalsena nii noorte osaluse toetamises ühiskondlikes otsustusprotsessides kui ka noorteprojekti tegevustes. Ülemine ja keskmine kast kirjeldavad kaasamisprotsessi etappe ja võimalikke tegevusi selles. Saad mudelit kasutada noortega või noorsootöötaja/grupijuhiga analüüsidest noorte rolli ja panustamise võimalusi projektis, aga ka mõelda ühiselt läbi, milliste tegevuste, vahendite ja meetodite abil noorte aktiivset osalemist suurendada – selleks on alumine kastirida osaliselt tühjaks jäetud.

Informeerimine	Konsulterimine	Kaasalöömine	Partnerlus	Võimustamine
Probleemi, lahendus-võimalusi ja/või tehtud otsust mõista võimaldava teabe jagamine sihtgrupile.	Tagasiside ja ettepanekute küsimine lahendus-alternatiividele või otsustele; hilisem teavitamine.	Osapoolte arvamuste ja vajaduste mõistmine ning nendega arvestamine kogu protsessi vältel.	Oodatavate tulemuste ja lahendus-alternatiivide ühine sõnastamine.	Otsustamisel juhtiva rolli andmine sihtgrupile.
Artiklid, teatised, veebileheküljed	Küsitlused, kohtumised, avalikud arutelud	Arutelugrupid, simulatsioonid	Töögrupid, konsensuspõhine otsustamine	Noorte nõukogud, algatusgrupid
Valmiskirjutatud projektis osalemine				Noorte endi poolt läbi viidud projekt

Mugandatud allikast: IAP2 Spectrum of Public Participation (IAP2, 2018)

Kirjeldatud lähenemine osaluse suurendamisele haakub paljuski noorsootöö aluspõhimõtte – **noorte võimendamise** – lähtekohaga, kus läbi haarava ja mõtestatud tegevuse omandatakse harjumus ja motivatsioon aktiivseks panustamiseks. Mõtestatud kogemuse kaudu õpitakse uusi teadmisi ja oskusi, mis võimaldavad soovi korral võtta aktiivsemat rolli ning panustada vastavalt enda huvile ja võimetele osalusprotsessides.

Täiskasvanute soov seoses noorte osalusega on tihti ootus, et noored on automaatselt algatajad, eestvedajad ja aktiivsed panustajad. Nimetatud rollid nõuavad aga lisaks julgusele ja enesekindlusele ka oskusi ja teadmisi, mis ei teki iseenesest. Noorte osalust ja osalemist saab vaadata protsessina, kus täiskasvanu roll on märgata, suunata, toetada noore arengut, et tegevustes osalejatest saaks nende soovi korral eestvedajad.

KAASAVAD PRAKTIKAD, TEGEVUSED, VÄLJUNDID

Mugandatud allikast: The three-lens approach to youth participation (DFID, 2010)

1. **SAMM: noored kui sihtgrupp** – tegevused korraldatakse noorte jaoks, eesmärgiga toetada ja suurendada osalemise harjumust läbi neile sobiva ja huvipakkuva väljundi. Oluline on tegevuste käigus märgata noorte aktiivsust ja potentsiaali võtta neile suunatud tegevuste korraldamises aktiivsem roll ning liikuda selle poole.
2. **SAMM: noored kui kaasalööjad** – noored on tegevustesse kaasatud partnerina, st nad vastutavad kindla tegevuse või valdkonna eest. Oluline on nende pädevuste ja tugevuste märkamine ning toetamine, et noortes tekiks julgus ja areneksid oskused tegevusi ise algatada ning neid iseseisvalt läbi viia.
3. **SAMM: noored kui algatajad** – noored võtavad ise eestvedaja rolli ja kerkivad esile liidrid. Vajalik on toetada noortes edasiarengut, mõtestada nende õppimist ja toetada iseseisvust.

Kaasamisprotsesse kavandades ja sobilikke väljundeid luues on kasulik lähtuda lihtsast mudelist (inglise keeles *CLEAR*), mis aitab tegevusi kavandades hoida fookust noorte osalust soodustavatel tingimustel. Projekti planeerides ja seda ellu viies tasub küsida, kas:

- **CAN (SAAN)** – kas noortel on (otsustus)protsessides osalemiseks vajalikud ressursid? Kas neil on vajalikud oskused ja teadmised? Näiteks, kas noor oskab projektitaotlust täita ja teab reegleid? Kas ta oskab teisi motiveerida, kaasata jne?
- **LIKE (MEELDIB)** – kas noored on fookuses oleva küsimuse või teemaga seotud ja sellest huvitatud? Kuidas jõuda noorteni nende huvidest lähtuvalt? Millised on need küsimused, mis noori kõnetavad ja millised aspektid käsitletavas teemas neid puudutavad?
- **ENABLED (VÕIMALUSED)** – kas tegevused, sh ettevalmistavad kohtumised ja järeltegevused on noortele kättesaadavad, nt vorm, aeg, ruum, keelekasutus jne? Kuidas luua võimalused osalemiseks noortele sobival viisil, ajal ja kohas? Läbi milliste vahendite me noortega suhtleme, millises vormis konsulteerime nendega (nt veebiküsitlused vs vestlus) või millele tagasisidet küsime? Milles saavad noored kaasa rääkida ja millises vormis?
- **ASKED (KUTSUTUD)** – kas noorte osalus on soovitud? Kas on olemas täiskasvanute valmisolek noori nende reaalsusest ja valmisolekust lähtuvalt kaasata? Kas ja mil viisil antakse noortele konkreetne roll ja mis on selle mõju projekti mõistes?
- **RESPONDED (TAGASISIDE)** – kas noored näevad enda panuse tulemust? Kas kaasamine on läbimõeldud ja noorte panust tagasisidestatakse? Mis muutub noorte osalusest ja kas see tulemus on ka noorte endi jaoks nähtav?

Eakohasuse printsiip

Eelmistes mudelites kirjeldatud protsessid peegeldavad selgelt noorsootöö põhimõtteid ning selle alust – noorest lähtumist. Seejuures on lisaks noore huvide, soovide ja vajadustega arvestamisele oluline rõhutada ka eakohasuse aspekti – seda, milleks on võimeline 17-aastane, ei saa automaatselt oodata 13-aastaselt. Järgnev annab põgusa ülevaate noorteprojektides osalevate vanusegruppide arenguetappidest. Vanuseline jaotus on tinglik ja võib olenevalt allikast aasta või paari jagu liikuda, kuid üldlevinud on liigitus kolme erinevasse vanusegruppi.

Varajast noorukiiga (kuni 14 eluaastani) iseloomustab konkreetne, must-valge mõtlemine, asjad on kas õiged või valed, suured või kohutavad, ilma et nende vahel oleks palju ruumi. Selles etapis on normaalne, et noored keskenduvad mõtlemises iseendale (nn egotsentrism), samas tundeid väljendatakse pigem tegevustena kui sõnades. Oma välimuse suhtes ollakse teadlikumad ja sellega seostub tunne, et eakaaslaselt neid pidevalt hindavad. Suureneb vajadus iseseisvuse ja privaatsuse järele, mis toob kaasa soovi piire ja reegleid nihutada. Suureneb eakaaslaste ja pereväliste sotsiaalsete suhete mõju. Seda vanusegruppi iseloomustab identiteedi kujunemise protsess ja meeolelu kõikumised.

www.amchp.org/programsandtopics/AdolescentHealth/projects/Documents/SAHRC%20AYADevelopment%20EarlyAdolescence.pdf

Keskmeses noorukieas (14-17 eluaastat) jätkub „võitlus“ suurema iseseisvuse nimel. Rohkem veedetakse aega sõpradega ning suurem rõhk on välimusel ja eakaaslaste arvamusel. Aju jätkab selles etapis muutumist ja küpsemist, areneb abstraktne mõtlemine ja “suure pildi” nägemine. Samas puudub võime oma impulsse juhtida ja otsuste tagajärgedega arvestada olukordades, kus mängu tulevad tugevad emotsioonid. Avastatakse enese sisemaailma ning kurbuse perioodid ja ebareaalsed ootused segunevad areneva mina-pildiga. Tekivad intellektuaalsed, filosoofilised, sotsiaalsed ja poliitilised huvid, ideaalid ja eeskujud.

www.amchp.org/programsandtopics/AdolescentHealth/projects/Documents/SAHRC%20AYADevelopment%20MiddleAdolescence.pdf

Hilises noorukieas (18-26 eluaastat) jõuab aju areng lõpule (viimasena ees-otsmikusagar), mis toob tavaliselt kaasa parema impulsside kontrolli ja otsustamisoskuse. Riske ja hüvesid hinnatakse täpsemalt ja tegutsemine on eesmärgipärane. Identiteeditaju on tugevam ning väärtused ja uskumused on sageli kinnistunud. Mõtlemine on suunatud tulevikku ja otsused võivad põhineda enda tõekspidamistel, soovidel ja lootustel.

www.amchp.org/programsandtopics/AdolescentHealth/projects/Documents/SAHRC%20AYADevelopment%20LateAdolescentYoungAdulthood.pdf

Eelnev toob välja, et vanuseliselt võib erineda noore valmisolek iseseisvaks otsustamiseks või selle taustal olevatest motivaatoritest ja mõjutajatest – kas selleks on pigem eakaaslased ja nende heakskiit, soov katsetada ja enda piire avastada või kindla huvi ning väärtussüsteemi väljendus. Meeles peab pidama, et vanus on vaid indikaator ning areng ja küpsemine on alati individuaalne ning seda mõjutavad, lisaks sünniaastale, mitmed erinevad tegurid.

Mõttekoht

Mida tähendavad välja toodud erisused noorte- projektides, millega peab nende elluviimisel eakohasust silmas pidades arvestama?

Kuidas mõjutavad vanuselised erisused nõustamis- protsessi? Millised on iga vanusegrupi puhul olulised märksõnad? Millesse võivad noored „kinni jääda“ ja milles vajavad nad toetust?

Motivatsioon

Noorte osaluse toetamisel on lisaks arenguvajadustele oluline läbi mõelda ka noorte motivatsioon. Motivatsiooni teooriaid on erinevaid, keskendudes näiteks panus-väärtus suhtele, eesmärgi määratlusele või vajaduste hierarhiale. Psühholoogid Deci & Ryan käsitlevad kontrollitud ja autonoomset motivatsiooni kontiinumina, vastandina traditsioonilisele duaalsele motivatsiooni tüüpide lahterdusele "väline versus sisemine motivatsioon". Motivatsiooni puudumise ning sisemisel huvil ja kirel põhineva motivatsiooni vahele jääb mitu motivatsiooni faasi. Liikudes välisel surve põhinevast tegutsemisest edasi sisemisel põlemisel tegutsemiseni, peame toetama noore isemääramist ja ennastjuhtivust, mille aluseks on psühholoogilised põhivajadused.

Motivatsioon puudub	Kontrollitud motivatsioon <i>kohustus, surve, stress – väline ajend</i>		Autonoomne motivatsioon <i>vabatahtlik, psühholoogiliselt – sisemine ajend</i>	
Regulatsioon puudub	Väline motivatsioon/ regulatsioon	Pealesurutud motivatsioon/ regulatsioon	Omaksvõetud motivatsioon/ regulatsioon	Sisemine motivatsioon/ regulatsioon
Apaatia tegevuse vastu	"Piits/präänik", ootused karistusele/tasule	Häbi, süütunne, "teiste ootus mulle (peas)"	Isiklik, oluline, kasulik	Rõõm, kire, huvi
<i>Ei tee, sest ei näe põhjust, miks peaks</i>	<i>Teen, sest pean...</i>	<i>Teen, tunnen (sisemist survet), et pean...</i>	<i>Teen, sest saan aru, mis kasu see annab...</i>	<i>Teen, sest tahan ja naudin...</i>

PSÜHHOLOOGILISED PÕHIVAJADUSED

Kontiinum kontrollitud välisest regulatsioonist autonoomse eneseregulatsioonini:

- **Väline regulatsioon** (*external regulation*) – meie tegevust suunavad välised tasud, surved või piirangud: tegevusele järgneb tasu või tegemata jätmise korral karistus.
- **Pealesurutud regulatsioon** (*introjected regulation*) – tegutsemine süü ajendil, mis on omandatud niivõrd, et oleme õppinud oodatud viisil käituma ega vaja selleks enam välist tõuget. Tegemist on reaktsiooniga tajutud survele, aga mitte minapildi osana, nt soov mitte valmistada pettumust vanematele või sõpradele.
- **Omaksvõetud regulatsioon** (*identified regulation*) – inimene on normid või väärtushinnangud omaks võtnud ja peab neid isiklikult olulisteks ja väärtuslikeks. Tegevus on oluline enda valitud eesmärkide saavutamiseks.
- **Sisemine regulatsioon** (*integrated regulation*) – omaksvõetud väärtuste ja normide teraviklikku minapilti sulandumise tulemus. Eri väärtuste ja nendega seonduvate tegevuste vaheliste vastuolude kõrvaldamiseks, nt soov olla ühtaegu hea õpilane ja rokkmuusik, tehakse vajalikke kohandusi, et saavutada harmooniline kooslus.

Noorte osaluse või noorteprojektide puhul ei ole väljakutseks mitte napp sisemine motivatsioon, vaid vajadus aidata noortel tegevust **väärtustada**, et seeläbi nihkuda väliselt või pealesurutud regulatsioonilt omaksvõetud või sisemisele regulatsioonile. Sisemiselt motiveeritud tegevused on ajendatud inimese minapildist ja huvist ning ei vaja välist tõuget. Väliselt motiveeritud tegevusi kasutatakse vahendina mõne eraldiseisva eesmärgi saavutamiseks. Samas võivad välised normid ja väärtused muutuda isiklikeks ja tunduda isemääratud tegevusena, juhul kui need omaks võetakse. Efektiivne on alustada tegevuse mõtestamise, eesmärgistamise, väärtustamise ja uudishimu äratamisega noore perspektiivist.

Autonoomse motivatsiooni aluseks on rahuldatus **psühholoogilised põhivajadused**, mis on inimese üldise heaolu aluseks, luues eelduse suurema ennastjuhtivuse tekkimiseks. Psühholoogilisteks põhivajadusteks on:

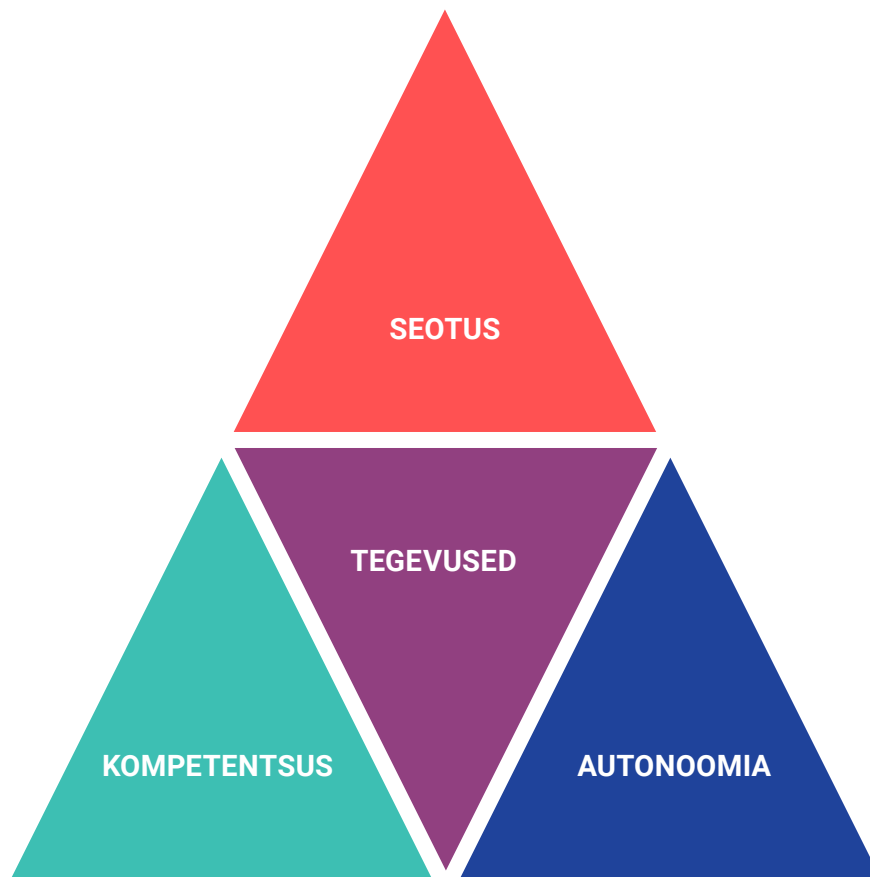
- **Seotusvajadus** – tunne, et ollakse teistega tähenduslikult seotud ja kuulutakse nendega kokku ning enda väärtustamine läbi teistega suhestumise. Seotus võib olla ka huvipõhine, näiteks mingist teemast lähtuv. Seotustunnet võib vähendada võistluslikkus, kriitika või traditsioonilised normid, millega ei haakuta.
- **Kompetentsusvajadus** – hakkamasaamise tunne parajalt väljakutsuvate ülesannetega. Kompetentsustunnet toetavad tegevused, mis on kooskõlas olemasolevate teadmiste ja oskuste tasemega ning pakuvad piisavat väljakutset ja arenguvõimalust. Liiga keerulised ülesanded või kriitiline tagasiside vähendab kompetentsustunnet.
- **Autonoomiavajadus** – tunne, et teen ise valikuid ja otsustan oma tegutsemise üle. Autonoomiat suurendab võimalus väljendada enda mõtteid ja soove ning nende tunnustamine, valikuvõimalused ja ühiste lahenduste leidmine, sisukas tagasiside ning soovitude või juhiste põhjendamine. Autonoomsust võivad vähendada materiaalsed tasud oodatud käitumise puhul, pealesurutud eesmärgid ja/või tähtjad.

Autonoomia-, kompetentsus- ja seotusvajaduse rahuldamine on vajalik eeltingimus, et inimesed tegutseksid isemääravalt ja ennastjuhtivalt. (Deci & Ryan, 2000; Brophy 2010/2014; Cook & Artino, 2016)

Tööleht

Põhivajaduste kaardistamine

Tööleht aitab mõelda läbi, mida on projektis tehtud, plaanitakse või saab lisaks teha, et toetada osalejate põhivajadusi: seotust teistega, kompetentsustunnet ja autonoomiat. Võid grupiga tegevuste kaardistamiseks või ajurünnakuks kasutada joonist, mis täidetuna annab aimu, millisele vajadusele peaks rohkem tähelepanu pöörama.

Mõned abistavad küsimused:

- Milles ja kuidas saavad osalejad projektis kaasa rääkida, mida ja millisel määral ise otsustada? Millised tegevused suurendaksid valikuvõimalusi ja otsustusõigust?
- Kas projekti tegevused on vastavuses osalejate huvide ja teadmiste/oskuste tasemega? Kas teemakäsitus, noortele antud ülesanded jne on sobivad, nõudes ka piisavalt pingutust? Millised tegevused aitavad kaardistada olemasolevaid teadmisi/oskuseid, ilma et see tunduks kontrollina?
- Milline on osalejate omavaheline suhe, grupidünaamika? Millised tegevused aitavad kaasa teineteise tundaõppimisele, individuaalsete erinevuste väärtustamisele?

Tööleht

Motivatsiooni hindamine

Töölehte saad kasutada koos noortega, aitamaks neil määratleda projektis osalemise motivatsiooni ning mõelda, kuidas liikuda välisest regulatsioonist autonoomse eneseregulatsioonini.

OSALEN PROJEKTIS, SEST...

Hinda, millisele „kategoriale“ kirjeldatud põhjused kõige lähemal on?

Teen, sest pean...

*Teen, sest tunnen
(sisemist survet,
teiste ootust vms),
et pean...*

*Teen, sest saan aru,
mis kasu see mulle
annab...*

*Teen, sest tahan ja
naudin...*

Mida peaks projekt või selle tegevused pakkuma, et need oleksid huvipakkumamad, kasulikumad, vajalikumad?

Mõttekoht

Nõustamisprotsessis jälgi, kas ja kuidas toetad osalejate autonoomiat: annad sisukaid valikuvõimalusi, lood struktuuri, mis suurendaks kompetentsustunnet ja toetad seotusvajadust.

Soovituslik lisalugemine:

OSALUS ja KAASAMINE

Noorte osalusmudelite kogumik inglise keeles: euroopa.noored.ee/wp-content/uploads/2014/09/Participation_Models_20121118.pdf

Sama kogumik eesti keeles: euroopanoored.eu/opimaterjalid/kogumikud/participation-models/

Lundy (2007) osalusmudeli selgitus: ec.europa.eu/info/sites/default/files/lundy_model_of_participation.pdf

EALISED ARENGUETAPID

Koond eagruppide kaupa www.prearesourcecenter.org/sites/default/files/content/6._stages_of_adolescent_development.pdf

Vanuselised erisused: www.actforyouth.net/resources/rf/rf_stages_0504.cfm

ISEMÄÄRAMISTEORIA - MOTIVATSIION

Edward Deci kokkuvõtlik selgitus isemääramisteoria ja autonoomse motivatsiooni kohta: www.youtube.com/watch?v=m6fm1gt5YAM

Isemääramisteoria (SDT) kodulehekül, kus palju teemakohaseid artikleid selfdeterminationtheory.org

Kasutatud allikad:

- Brophy, J. (2010/2014). Sisemine motivatsioon ja isemääramisteoria: õppijate autonoomia-, kompetentsus- ja seotusvajaduse rahuldamine (ptk 7, lk 195–227), kogumikus *Kuidas õpilasi motiveerida*. Käsiraamat õpetajatele. Tallinn: Archimedes. www.digiraamat.ee/product/Kuidas-opilasi-motiveerida-2499.
- Cook, D. & Artino, A., (2016). Motivation to learn: an overview of contemporary theories. *Medical Education*. 50. 997-1014. 10.1111/medu.13074.
- Corney, T., Williamson, H., Holdsworth, R., Broadbent, R., Ellis, K., Shier, H., & Cooper, T. (2020). *Approaches to youth participation in youth and community work practice: A critical dialogue*. Youth Workers Association.
- Deci, E. L. & Ryan, R.M. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychol Inq*, 11, 227–268
- DFID - Civil Society Children and Youth Network. "Youth Participation in Development: A Guide for Development Agencies and Policy Makers." DFID - Civil Society Children and Youth Network. DFID – CSO Youth Working Group, 2010 youtheconomicopportunities.org/sites/default/files/uploads/resource/6962_Youth_Participation_in_Development.pdf
- International Association for Public Participation (2018). Spectrum of **Public Participation**; URL: https://www.iap2.org/resource/resmgr/pillars/Spectrum_8.5x11_Print.pdf
- Jennings, L., Parra-Medina, D., Hilfinger-Messias, D., McLoughlin, K., (2006). *Toward a Critical Social Theory of Youth Empowerment*, *Journal of Community Practice*, 14:1-2,
- Lowndes, V. & Pratchett, L. (2006). CLEAR: Understanding Citizen Participation in Local Government—and How to Make it Work Better.
- Lundy, L., (2007) „Voice” is not enough: conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child, *British Educational Research Journal*, 33:6, 927-942,
- UNICEF(2001)The participation rights of adolescents: a strategic approach. Working Paper Series. NY:UNICEF Programme Division